

УДК 373.31:37.025.2

І. А. Барбашова

КОНСТРУЮВАННЯ ЗМІСТУ НАВЧАННЯ МОЛОДШИХ ШКОЛЯРІВ ПЕРЦЕПЦІЇ

© Барбашова І. А., 2016
<http://orcid.org/0000-0002-7410-4115>
<http://dx.doi.org/10.5281/zenodo.47903>

У статті визначено сутність змісту навчання молодших школярів перцепції, охарактеризовано його компоненти: досвід пізнавальної діяльності (знання сенсорних еталонів – систематизованих нормативних зразків чуттєвих якостей об'єктів оточення); досвід здійснення відомих способів діяльності (сенсорні вміння і навички – завершені акти сприймання, спрямовані на досягнення усвідомленої мети); досвід творчої діяльності (з обстеження і відтворення зовнішніх властивостей предметів і явищ дійсності у різних видах пізнавальної і продуктивної діяльності); досвід емоційно-ціннісних ставлень (багатство й інтенсивність емоційних переживань, які визначають загальну спрямованість дитячої особистості, стають дієвим мотивом перцепції; єдність ціннісних ставлень до об'єктів оточуючого світу).

Ключові слова: молодші школярі, сенсорний розвиток, зміст навчання перцепції.

Барбашова И. А. Конструирование содержания обучения младших школьников перцепции.

В статье определена сущность содержания обучения младших школьников перцепции, охарактеризованы его компоненты: опыт познавательной деятельности (знания сенсорных эталонов – систематизированных нормативных образцов чувственных качеств окружающих объектов); опыт осуществления известных способов деятельности (сенсорные умения и навыки – завершенные акты восприятия, направленные на достижение осознанной цели); опыт творческой деятельности (по обследованию и воспроизведению внешних свойств предметов и явлений действительности в различных видах познавательной и продуктивной деятельности); опыт эмоционально-ценностных отношений (богатство и интенсивность эмоциональных переживаний, которые определяют общую направленность личности ребенка, становятся действенным мотивом перцепции; единство ценностных отношений к объектам окружающего мира).

Ключевые слова: младшие школьники, сенсорное развитие, содержание обучения перцепции.

Barbashova I. The construction content of learning primary school children's perception.

There are essence of the teaching to primary school pupils' perception content, describes its components: the experience of cognitive (knowledge of sensory standards – systematic samples regulatory environment sensory qualities of objects); experience of the known methods (sensory skills – complete acts of perception to achieve a conscious goal); experience of creative activities (inspection and reproduction of objects' external properties and phenomena of reality in cognitive and productive activities' different kinds); experience emotional attitudes of value (wealth and intensity of emotional experiences that determine the general direction of the child's personality, becoming an effective motive perception, unity of values attitudes to the surrounding world of objects). The curriculum is structured perception primary school children in separate blocks – color and spatial visual, phonetic and musical auditory, physical, mechanical and tactile spatial perception. These sensory processes purposefully formed pupils in primary education link.

Key words: *pupils of elementary school, sensory development, training content of perception.*

Постановка проблеми. Провідним стратегічним завданням сучасної початкової освіти є всебічний розвиток школярів, повноцінне оволодіння ними всіма компонентами навчальної діяльності. Важливого значення у вирішенні цих завдань набуває формування в учнів процесів сприймання, адже чуттєві враження складають незамінне джерело знань про навколишній світ і є умовою ефективного засвоєння матеріалу багатьох дисциплін школи I ступеня. Виходячи з постулату про вирішальне значення у розвитку перцепції цілеспрямованого навчання, актуальною стає проблема визначення його змісту.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дидактичні впливи на чуттєві процеси школярів широко висвітлено у методиці початкового навчання (Н. Бібік, М. Богданович, М. Вашуленко, І. Веремійчик, Т. Гільберг, Н. Котелянець, О. Красовська, Н. Листопад, Г. Лищенко, О. Лобова, Л. Масол, К. Прищеп, О. Прищеп, О. Ростовський, О. Савченко, С. Скворцова, В. Тищенко, Л. Хлебникова, В. Хорунжий та ін.). Проте питання конструювання специфічного змісту навчання учнів сприймати потребують окремого аналізу.

Мета статті полягає у визначенні змісту навчання молодших школярів перцепції, обґрунтуванні його провідних компонентів.

Виклад основного матеріалу. У тлумаченні змісту навчання перцепції ми виходили із трактування родової категорії „зміст освіти“ як педагогічної моделі людської культури. Згідно з культурологічною концепцією зміст освіти є ізоморфним соціальному досвіду і містить чотири елементи, що є властивими будь-якому виду людської діяльності незалежно від її виду: досвід пізнавальної

діяльності – здобуті суспільством знання про природу, суспільство, мислення, техніку і способи діяльності; досвід здійснення відомих способів діяльності – утілюється в уміннях і навичках особистості, яка цей досвід засвоює; досвід творчої, пошукової діяльності з розв’язання нових проблем, що постають перед суспільством; досвід емоційно-ціннісних ставлень, тобто система емоційної, вольової, моральної, естетичної вихованості [2, с. 101; 6, с. 60]. Виходячи з цього, під *змістом навчання перцепції* будемо розуміти педагогічно адаптовану систему знань про зовнішні ознаки предметів і явищ оточення, способів їх обстеження та відтворення (репродуктивного і творчого) в різних видах пізнавальної і практичної діяльності, емоційно-ціннісних ставлень до навколишньої дійсності, оволодіння якими забезпечує ефективний розвиток чуттєвої сфери молодших школярів.

Домінантним ядром змісту навчання перцепції є *знання*. При певних розбіжностях тлумачення цієї дефініції у філософських, психологічних і педагогічних довідкових джерелах [1; 3; 7] об’єднуювальним виявляється ототожнення знань із результатами пізнавальних (когнітивних) процесів, перевіреними суспільно-історичною практикою та відображеними у свідомості людини у вигляді образів предметів і явищ дійсності. Згідно з положеннями теорії розвитку сприймання шляхом формування перцептивних дій такими образами є *сенсорні еталони* – систематизовані нормативні зразки чуттєвих якостей об’єктів оточення. Знання сенсорних еталонів мають багатоаспектні характеристики, що зумовлюють специфіку їхнього опанування. По-перше, ці знання будемо розглядати як соціальний феномен, оскільки їх накопичено людством унаслідок багатовікового процесу пізнання дійсності та перевірено суспільним досвідом, і, водночас, як результат індивідуального розвитку конкретної дитини, що залежить від адекватності функціонування її аналізаторів, рівня сформованості операцій сприймання, мотивації діяльності з обстеження і відтворення ознак об’єктів оточення. По-друге, провідним завданням процесу навчання перцепції є формування наукових (емпіричних і теоретичних) знань, що являють собою систематизовані узагальнені блоки відомостей сенсорного спрямування, які, проте, у своїх абстрактних формах не завжди і не для всіх є доступними, тому передбачають необхідну реорганізацію, адаптування до психологічних можливостей молодших учнів, тобто стають навчальними. По-третє, опанування наукових і похідних від них навчальних знань про зовнішні атрибути предметів і

явищ оточення організовується цілеспрямовано і ґрунтується на системі відповідних понять різних дисциплін школи I ступеня – рідної та іноземних мов, математики, природознавства, фізичної культури, трудового навчання, образотворчого і музичного мистецтва. Однак варто спиратися і на спонтанно засвоєні чуттєві образи, тобто на донаукові (буденні) знання, що є результатом життєвої практики школяра, складають важливу орієнтовну основу його повсякденної поведінки, потребують уточнення та перетворення. По-четверте, знання сенсорних еталонів, віддзеркалюючи властивості фізичних речей і подій у просторі та часі, мають об'єктивовану форму існування, незалежну від індивідуальної свідомості; разом із тим, ці знання не можна „передати“ механічним способом – вони є наслідком пізнавальної активності самої дитини і відзначаються, таким чином, суб'єктивністю. По-п'яте, аналізовані знання доцільно структурувати на групи предметних у тому аспекті, що вони містять широке коло відомостей і абстрактних понять про зовнішні властивості предметів і явищ дійсності, та узагальнених способів дій, на основі яких здійснюється адекватне обстеження об'єктів сприймання.

Поняття *сенсорних умінь і навичок* розкривають способи виконання перцептивних дій. У загальному розумінні сенсорне вміння означає засвоєну суб'єктом дію з обстеження зовнішніх якостей предметів і явищ оточення, успішне здійснення якої забезпечено сукупністю відповідних знань і еталонних уявлень, сенсорна навичка – це дія, окремі операції якої внаслідок багаторазового повторення здійснюються автоматизовано. Спираючись на думку О. Леонтьєва про те, що людська діяльність не існує інакше, як у формі дії або ланцюга дій [4, с. 154], припускаємо, що структура сенсорних умінь і навичок відбиває в цілому структуру навчально-перцептивної діяльності та включає такі елементи: цільовий, стимулювально-мотиваційний, змістовий, операційно-діяльнісний, контрольно-регулювальний, оцінно-результативний.

Зміст навчання перцепції має значний потенціал щодо формування в молодших школярів *досвіду творчої діяльності*. Він виявляється в самостійному перенесенні раніше засвоєних знань про сенсорні ознаки в інші життєві та навчальні ситуації та вмінь ці ознаки обстежувати, баченні нових нюансів зовнішніх якостей звичних об'єктів, усвідомленні складної структури чуттєвих властивостей зі специфічними відношеннями між ними, знаходженні альтернативних способів дослідження предметів і явищ оточення, варіюванні

рішень одного і того ж самого пізнавального завдання, комбінуванні засвоєних перцептивних дій у нові, побудові принципово нового способу сприймання на відміну від інших відомих або тих, що не є їхньою комбінацією. [2; 5].

Поряд зі знаннями, репродуктивними і творчими способами діяльності, зміст навчання перцепції містить вагомий ресурс поглиблення *емоційно-ціннісних переживань* зазначеного контингенту дітей, перш за все естетичних (відбивають потребу в гармонії з оточенням, почуття краси і насолоди нею); гностичних, або інтелектуальних (пов'язані з отриманням нової інформації, здивуванням, радістю відкриття, прагненням усвідомити своєрідність тих чи інших чуттєвих ознак предметів і явищ); праксичних (викликані успішністю або неуспішністю сприймання, бажанням досягти успіхів у виконанні перцептивних дій, захопленість певним видом продуктивної діяльності, задоволення її результатами); комунікативних (виникають на підґрунті обміну думками під час спостереження зразків людської культури, відтворення властивостей предметів і явищ дійсності). Найголовнішою характеристикою емоційного компонента змісту сенсорного розвитку вважаємо єдність ціннісних ставлень до об'єктів оточуючого світу, багатство й інтенсивність переживань, що визначають загальну спрямованість дитячої особистості, стають дієвим мотивом її перцептивної діяльності.

Розглянуті складники змісту навчання перцепції взаємопов'язані та взаємозумовлені: сенсорні вміння і навички формуються на основі певних знань і уявлень, творча діяльність передбачає опанування деякої суми знань і відомих способів виконання чуттєвих операцій, досвід емоційно-ціннісного ставлення можна отримати лише в ході спостереження, аналізу, репродуктивного і творчого відтворення зовнішніх якостей реальних об'єктів. Разом із тим, зазначені структурні елементи виконують специфічні та незамінні функції у творенні сенсорної культури, різняться за характером засвоєння, мають відносну самостійність і певну лінійність.

Керуючись наслідками проведеного аналізу та положеннями розробленої концепції дидактичної системи сенсорного розвитку молодших школярів, презентуємо елементи змісту навчання перцепції, згруповані за шістьма блоками відповідно до структури чуттєвого відображення об'єктивної реальності.

Блок 1. „Зміст навчання кольорового зорового сприймання“. Учень (учениця) має уявлення про кольори: ахроматичні, хроматичні – спектральні та

неспектральні; розбілені, затемнені; основні, похідні; теплі, холодні; контрастні, споріднені; спосіб обстеження кольорів: зорове зіставлення кольорових якостей об'єктів сприймання; алгоритм обстеження похідних кольорів: визначення складників, установлення міри виявлення окремих складників; розуміє назви ахроматичних і хроматичних кольорів, називає їх; *уміє* розрізняти забарвлення об'єктів природного та навчального середовища, творів образотворчого мистецтва, застосовуючи адекватні способи обстеження: зіставлення кольорових якостей предметів за умов їхнього сполучення, без сполучення, за уявним образом або словесним описом кольорових властивостей; поділяти кольори на ахроматичні та хроматичні; репродукувати послідовність спектральних кольорів; класифікувати кольори на групи основних і похідних, теплих і холодних, контрастних і споріднених; установлювати відношення між відтінками кольорів за світлотою; утворювати серіаційні ряди кольорових об'єктів у порядку спадання або зростання світлоти; змішувати фарби, досягаючи потрібних кольорових відтінків; отримувати похідні кольори змішуванням основних (основних і похідних), розбілені та затемнені – додаванням білої або чорної фарб; поєднувати кольори певної кольорової гами; *творчо* відтворює кольорові властивості об'єктів дійсності у власних художніх композиціях; *виявляє* емоційно-ціннісне ставлення до розмаїття барв природного оточення, колориту творів образотворчого мистецтва.

Блок 2. „Зміст просторового зорового сенсорного розвитку“. Учень (учениця) *має уявлення* про форми: прості та складні, площинні й об'ємні; величину предметів – загальний розмір, довжину, висоту, товщину; розміщення та переміщення предметів на площині, у просторі; спосіб обстеження форми, величини, положення предметів на площині й у просторі – зорове зіставлення просторових якостей об'єктів сприймання; алгоритм обстеження складної форми: сприймання предмета в цілому; виокремлення основних частин, визначення їх просторових властивостей; виділення дрібних частин, з'ясування їх розміщення стосовно основних; повторне цілісне сприймання предмета; розуміє назви площинних і об'ємних форм, величини, розміщення, напрямків переміщення предметів, називає просторові властивості; *уміє* розрізняти форму, величину, розміщення об'єктів природного та навчального середовища, творів образотворчого й архітектурного мистецтва, застосовуючи оптимальні способи обстеження: зіставлення просторових якостей предметів за умов

їхнього сполучення, без сполучення, за уявним образом або словесним описом просторових властивостей; класифікувати геометричні форми на групи площинних і об'ємних, площинні – на лінії, відрізки, проміні, кути, багатокутники; установлювати відношення між предметами за величиною – загальним розміром, довжиною, висотою, товщиною, розміщенням; утворювати серіаційні ряди об'єктів у порядку спадання або зростання загального розміру, довжини, висоти, товщини; копіювати форми за допомогою шаблону, кальки, у повітрі; зображувати форми від руки, креслити геометричні фігури за допомогою лінійки, косинця, циркуля; будувати з інших фігур, із підручних матеріалів; розміщувати об'єкти за потрібними співвідношеннями, переміщувати їх у заданих напрямках; *творчо* відтворює просторові властивості предметів і явищ дійсності у власних художніх композиціях; *виявляє* емоційно-ціннісне ставлення до багатства і гармонії форм природного оточення, творів образотворчого й архітектурного мистецтва.

Блок 3. „Зміст навчання фонетичного слухового сприймання“. Учень (учениця) *має уявлення* про мовні звуки: голосні та приголосні, голосні наголошені, ненаголошені; приголосні – тверді та м'які, дзвінкі та глухі; парні тверді та м'які приголосні, парні дзвінкі та глухі приголосні; роботу мовленнєвого апарату – легенів, гортані з голосовими зв'язками, губ, зубів, язика (передньої, середньої, задньої частин), твердого піднебіння – під час вимовляння звуків; умовні позначення різних типів мовних звуків; спосіб обстеження мовних звуків – слухове зіставлення акустичних і артикуляційних властивостей звуків; алгоритм обстеження звукової оболонки слова – відтворення послідовності звуків, установлення кількості звуків, визначення серед них голосних (наголошених, ненаголошених) і приголосних (твердих, м'яких; дзвінких, глухих); *уміє* розрізнявати мовні звуки природного та навчального середовища, застосовуючи адекватні способи обстеження: зіставлення акустичних і артикуляційних властивостей звуків із додатковим спогляданням у дзеркальці роботи мовленнєвих органів, відчуженням на дотик струменя видихуваного повітря (долонею) і дрижання голосових зв'язок (кінчиками пальців, прикладених до гортані), з опорою на графічні символи, без опори на графічні символи, за уявним образом або словесним описом способу вимовляння; класифікувати мовні звуки на групи голосних і приголосних за відсутністю або наявністю перешкоди на шляху видихуваного

повітря, приголосних твердих і м'яких – за ступенем напруження м'язів, підняття до твердого піднебіння середньої спинки язика, розтягування губ, дзвінких і глухих – за вібрацією голосових зв'язок; утворювати серіаційні пари приголосних у порядку спадання або зростання твердості та дзвінкості; аналізувати звукову будову сприйнятого і вимовленого слова, синтезувати звуки у звукосполучення і слова; складати звукові моделі слів, добирати слова до звукових моделей; *творчо* застосовує знання про звуки мовлення в нових ситуаціях, комбінує способи слухового, зорового і дотикового обстеження мовних звуків; *виявляє* емоційно-ціннісне ставлення до краси рідної мови.

Блок 4. „Зміст навчання музичного слухового сприймання“. Учень (учениця) *має уявлення* про музичні звуки: високі та низькі, довгі та короткі, гучні та тихі, різні за тембром – вокальні (дитячих, жіночих, чоловічих співацьких голосів), інструментальні (ударних, духових, струнних музичних інструментів); умовні позначення акустичних властивостей музичних звуків; спосіб обстеження музичних звуків – слухове зіставлення акустичних властивостей музичних звуків; *уміє* розрізнявати музичні звуки природного та навчального середовища, творів музичного мистецтва, застосовуючи адекватні способи обстеження: зіставлення акустичних властивостей звуків із додатковим відбиттям напрямку мелодії висхідними і низхідними рухами руки, вистукуванням ритму мелодії, з опорою на звукові моделі та нотний запис, без опори на звукові моделі та нотний запис, за уявним образом або словесним описом способу звучання; установлювати відношення між музичними звуками за висотою, тривалістю, гучністю; упізнавати висхідний і низхідний звукоряд, поступове прискорення й уповільнення темпу музики, посилення і послаблення гучності звучання; класифікувати музичні звуки за тембром на групи вокальних (дитячих, жіночих, чоловічих співацьких голосів), інструментальних (ударних, духових, струнних музичних інструментів); добирати графічні моделі та нотний запис до почутих музичних уривків, упізнавати музичні уривки за графічними моделями і нотним записом, графічно і за допомогою нотного запису зображувати рух мелодії, відбивати якості мелодії за графічними моделями і нотним записом; *творчо* відтворює акустичні властивості музичних звуків у співах, музично-ритмічних рухах, грі на дитячих музичних інструментах, власних музичних композиціях; комбінує способи слухового і зорового обстеження музичних звуків; *виявляє* емоційно-ціннісне ставлення до творів музичного мистецтва.

Блок 5. „Зміст навчання фізико-механічного дотикового сприймання“. Учень (учениця) *має уявлення* про фізико-механічні властивості речовин (матеріалів, із яких виготовлено предмети оточення): температуру, вологість, твердість, міцність, щільність, м'якість, пружність, пластичність, липкість, крихкість, шорсткість, гладкість тощо; *спосіб обстеження* речовин (матеріалів) – дотикове зіставлення фізико-механічних властивостей предметів оточення; *розуміє* назви фізико-механічних властивостей речовин (матеріалів), називає фізико-механічних властивості; *уміє* розрізнявати фізико-механічні властивості об'єктів природного та навчального середовища, застосовуючи адекватні способи обстеження: зіставлення фізико-механічних властивостей предметів оточення через торкання, натискування, тертя, згинання, розтягування, стискування, розкочування, скочування, рвання, кручення тощо, за уявним образом або словесним описом фізико-механічних якостей; класифікувати речовини (матеріали) за агрегатним станом: тверді тіла, рідини та гази, предмети – за матеріалом, із яких їх виготовлено: із паперу, картону, каміння, металу, фольги, дроту, глини, пластиліну, ниток, шнурів, тканини, поролону, синтепону, хутра, бісеру, пластику, сухих квітів, листя, плодів, насіння, кори, гілок, моху, крупи тощо; *установлювати відношення* між предметами за мірою вияву фізико-механічних властивостей, *утворювати серіаційні ряди* предметів у порядку зростання або спадання міри вияву фізико-механічних властивостей; *творчо застосовує* знання про фізико-механічні властивості об'єктів дійсності та способи їхнього обстеження в різних видах предметно-перетворювальної та пізнавальної діяльності; *виявляє* емоційно-ціннісне ставлення до розмаїття живої та неживої природи, творів декоративно-ужиткового мистецтва.

Блок 6. „Зміст навчання просторового дотикового сприймання“. Учень (учениця) *знає* про можливість сприймати на дотик форму, величину, розміщення предметів на площині й у просторі; *має уявлення* про спосіб обстеження форми, величини, розміщення предметів – дотикове зіставлення просторових якостей об'єктів сприймання; *алгоритм обстеження* складної форми: обмацування предмета в цілому; дотиковий аналіз деталей; *повторне цілісне обмацування* предмета; *уміє* розрізнявати форму, величину, розміщення об'єктів природного та навчального середовища, застосовуючи адекватні способи обстеження: зіставлення просторових властивостей предметів шляхом їхнього охоплення всіма пальцями руки, стискання в долонях, бімануального повертання, обмацування інформативних ознак

контуру (опуклості, кутових конфігурацій, кривизни), за умов зорового контролю і без нього, за уявним образом або словесним описом просторових властивостей; класифікувати предмети за формою, установлювати відношення між ними за величиною і розміщенням; *творчо* застосовує знання про способи дотикового обстеження просторових властивостей об'єктів дійсності в нових ситуаціях, комбінує способи дотикового і зорового обстеження просторових властивостей предметів оточення у виготовленні різноманітних виробів; *виявляє* емоційно-ціннісне ставлення до розмаїття і гармонії форм природного оточення, творів декоративно-ужиткового мистецтва.

Висновок. Дібраний зміст формування чуттєвої сфери школярів має ознаки авторського проекту, що відповідає рівню загальнотеоретичного уявлення про склад, структуру і функції досвіду сенсорного розвитку дитячої особистості. Не менш важливими є інші шаблі його аналізу: на рівні навчального предмета і навчального матеріалу. Тому подальший науковий пошук варто присвятити характеристиці освітнього стандарту, навчальних програм і підручників школи І ступеня в аспекті відображення в них змісту сенсорного розвитку молодших учнів.

Література

1. Большой психологический словарь / [сост. Б. Г. Мещеряков, В. П. Зинченко]. – [3-е изд.]. – СПб. : Прайм-Еврознак, 2002. – 633 с.
2. Дидактика средней школы : Некоторые проблемы современной дидактики : учеб. пособ. / [под. ред. М. Н. Скаткина]. – [2-е изд., перераб. і доп.]. – М. : Просвещение, 1982. – 319 с.
3. Енциклопедія освіти / [Бех І. Д., Бібік Н. М., Биков В. Ю. та ін.]; гол. ред. В. Г. Кремень. – К. : Юрінком Інтер, 2008. – 1040 с.
4. Леонтьев А. Н. Избранные психологические произведения : в 2 т. / А. Н. Леонтьев ; под ред. В. В. Давыдова др. – М. : Педагогика, 1983. – Т. 2. – 320 с.
5. Лернер И. Я. Человеческий фактор и функции содержания образования / И. Я. Лернер // Советская педагогика. – 1987. – № 11. – С. 60–65.
6. Савченко О. Я. Дидактика початкової освіти : підруч. [для студ. пед. фак. вищ. навч. закл.] / Олександра Яківна Савченко. – К. : Грамота, 2012. – 504 с.
7. Философский энциклопедический словарь / [гл. ред. : Л. Ф. Ильичев, П. Ф. Федосеев, С. М. Ковалев, В. Г. Панов]. – М. : Сов. энциклопедия, 1983. – 840 с.